

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

نظام تربیتی

از منظر آیت الله خامنه‌ای رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ

محمد احسانی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فرآوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالتذگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روزکردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

۱۳	مقدمه پژوهشگاه
۱۷	پیشگفتار
۱۹	مقدمه
۲۲	مفهوم‌شناسی
۲۲	تعلیم
۲۴	۱. تعریف تحلیلی تربیت
۲۸	۲. نظام تربیتی
۳۰	۳. اهمیت و جایگاه تعلیم و تربیت
۳۲	۴. اولویت تربیت اعتقادی
۳۵	فصل اول: مبانی تربیت
۳۷	اهتمام به مبانی قرآنی تربیت
۳۸	۱. مبانی معرفت‌شناسی
۳۹	الف) معرفت‌شناسی
۴۱	ب) اقسام معرفت
۴۲	یکم. معرفت معنوی
۴۴	دوم. معرفت طبیعی
۴۶	ج) معرفت، پایه تعلیم و تربیت

- ۵۰ _____ (د) ابزار معرفت
- ۵۱ _____ یکم. ابزار ظاهری
- ۵۳ _____ دوم. ابزار باطنی
- ۵۷ _____ ۲. مبانی هستی‌شناسی
- ۵۸ _____ الف) مبدأ هستی
- ۶۱ _____ ب) هدفمندی هستی
- ۶۴ _____ ج) هدایت هستی
- ۶۶ _____ د) نهایت هستی
- ۶۹ _____ ۳. مبانی ارزش‌شناسی
- ۷۰ _____ الف) ارزش‌های اعتقادی
- ۷۰ _____ یکم. ایمان توحیدی
- ۷۶ _____ دوم. ایمان به شریعت اسلام
- ۸۰ _____ سوم. ایمان به قرآن کریم
- ۸۴ _____ چهارم. باور به ارزشمندی علم
- ۸۸ _____ ب) ارزش‌های اخلاقی
- ۸۹ _____ یکم. تزکیه نفس
- ۹۵ _____ دوم. تقوای الهی
- ۱۰۱ _____ سوم. ایثار و فداکاری
- ۱۰۶ _____ چهارم. حسن گفتار
- ۱۱۰ _____ ۳. مبانی انسان‌شناسی
- ۱۱۱ _____ الف) حقیقت انسان
- ۱۱۵ _____ ب) استعداد انسان
- ۱۱۹ _____ ج) فطرت انسان
- ۱۲۴ _____ د) اراده و اختیار انسان
- ۱۲۷ _____ ه) هدفمندی انسان
- ۱۳۱ _____ و) کمال‌خواهی انسان
- ۱۳۴ _____ ز) ارزشمندی انسان

- ح) فناپذیری انسان ۱۳۸
۴. مبانی گرایش‌های انسانی ۱۴۲
- الف) حب خدا ۱۴۴
- ب) حب ذات ۱۴۷
- ج) حب غیر ۱۴۹
- د) خشم و نفرت ۱۵۲
۵. مبانی سیاسی اجتماعی ۱۵۳
- الف) هویت اجتماعی ۱۵۴
- ب) وحدت توحیدی ۱۵۹
- ج) عدالت اجتماعی ۱۶۴
- د) استقلال کامل ۱۶۸
- ه) ولایت مداری ۱۷۴
- فصل دوم: اهداف تربیت ۱۸۳**
- هدف‌گذاری در تربیت ۱۸۵
- طبقه‌بندی اهداف ۱۸۶
۱. اهداف مقدماتی ۱۹۱
- الف) اهداف فردی ۱۹۲
- یکم. رشد جسمانی ۱۹۲
- دوم. شکوفایی استعدادهای متربی ۱۹۵
- سوم. رشد علمی ۱۹۹
- چهارم. شکل‌گیری سبک زندگی ۲۰۴
- ب) اهداف اجتماعی ۲۱۱
- یکم. رشد فرهنگ جامعه ۲۱۲
- دوم. رشد سیاسی - اجتماعی ۲۱۶
- سوم. تربیت نیروی انسانی ۲۲۱
- چهارم. تأمین عدالت اجتماعی ۲۲۵

۲۲۸. هدف نهایی _____
۲۲۹. مراحل هدف نهایی _____
۲۳۰. ۱. حیات طیبه _____
۲۳۴. ۲. کمال مطلوب _____
۲۳۸. ۳. قرب الی الله _____
۲۴۰. ۴. خدایی شدن _____
۲۴۳. فصل سوم: اصول تربیت _____
۲۴۶. اصول شناختی _____
۲۴۷. ۱. ایجاد بصیرت دینی _____
۲۵۲. ۲. لزوم دشمن شناسی _____
۲۵۸. ۳. لزوم زمان شناسی _____
۲۶۲. ۴. لزوم حق شناسی _____
۲۶۶. ۵. لزوم استقلال فکری _____
۲۷۱. ۶. لزوم باورمندی به انقلاب مهدی عنه‌السلام _____
۲۷۶. ۷. لزوم تعمیق اندیشه دینی _____
۲۷۷. ۸. لزوم تعمیق و توسعه تفکر انقلابی _____
۲۸۰. ۹. لزوم گسترش اندیشه وحدت امت اسلامی _____
۲۸۴. ۱۰. لزوم توجه به آرمان‌های عالی _____
۲۹۲. ۱۱. لزوم تجزیه و تحلیل مسائل روز _____
۲۹۶. اصول عاطفی _____
۲۹۷. ۱. اصول تَوَلَّایی _____
۲۹۷. الف) ایجاد روحیه ارتباط با خدا _____
۳۰۱. ب) ایجاد روحیه دوستی با اولیای خدا _____
۳۰۴. ج) ایجاد روحیه عزتمندی _____
۳۰۷. د) ایجاد روحیه اعتماد به نفس _____
۳۱۱. ه) ایجاد انگیزه وحدت اسلامی _____

- ۳۱۸ ..... ۲. اصول تَبْرایی
- ۳۱۸ ..... الف) لزوم پرورش روحیه تبری از دشمنان خدا
- ۳۲۲ ..... ب) لزوم پرورش روحیه ظلم سیتزی
- ۳۲۶ ..... ج) لزوم پرورش روحیه تنفر از گناه
- ۳۲۹ ..... اصول رفتاری
- ۳۲۹ ..... ۱. اصل فطرت محوری
- ۳۳۲ ..... ۲. اصل قرآن محوری
- ۳۳۷ ..... ۳. اصل عقل محوری
- ۳۴۲ ..... ۴. اصل اخلاق محوری
- ۳۴۶ ..... ۵. اصل ولایت‌پذیری
- ۳۵۰ ..... ۶. اصل اعتدال محوری
- ۳۵۵ ..... فصل چهارم: روش‌های تربیت
- ۳۵۹ ..... روش‌های شناختی
- ۳۶۰ ..... ۱. دقت و نکته‌سنجی
- ۳۶۲ ..... ۲. طرح سؤال
- ۳۶۶ ..... ۳. تربیت با یاد خدا
- ۳۷۱ ..... ۴. یادآوری نعمت
- ۳۷۴ ..... ۵. عبرت‌آموزی
- ۳۷۸ ..... ۶. استمداد از قرآن
- ۳۸۱ ..... روش‌های عاطفی
- ۳۸۲ ..... ۱. اصلاح انگیزه
- ۳۸۶ ..... ۲. تربیت همراه با خوف و رجا
- ۳۸۹ ..... ۳. تربیت همراه با دعا و مناجات
- ۳۹۲ ..... ۴. روش شکر‌گزاری
- ۳۹۷ ..... ۵. تربیت با روحیه توکل به خدا
- ۴۰۱ ..... ۶. مهر و محبت

۴۰۴. مراقبت و کنترل غرائز نفسانی
۴۰۸. تربیت با روحیه تعبد و پرستش
۴۱۱. روش‌های رفتاری
۴۱۲. ۱. انذار و تبشیر
۴۱۵. ۲. تربیت چهره به چهره
۴۱۸. ۳. الگودهی
۴۲۳. ۴. رفق و مدارا با متربی
۴۲۶. ۵. گفتمان‌سازی
۴۳۰. ۶. تربیت با حق‌گویی
۴۳۴. ۷. تربیت با صداقت و راستگویی
۴۳۸. ۸. تربیت با مسئولیت‌دهی
۴۴۳. فصل پنجم: عوامل تربیت
۴۴۴. عوامل درونی
۴۴۴. ۱. وراثت
۴۴۷. ۲. گرایش‌ها
۴۵۲. ۳. افکار و اندیشه‌ها
۴۵۵. ۴. عواطف و احساسات
۴۶۰. عوامل بیرونی
۴۶۰. ۱. عوامل و حیانی
۴۶۱. الف) دین
۴۶۵. ب) قرآن کریم
۴۶۸. ۲. عوامل محیطی
۴۶۹. الف) محیط طبیعی - جغرافیایی
۴۷۰. ب) محیط خانواده
۴۷۳. ج) نهاد تعلیم و تربیت
۴۷۹. د) محیط آموزشی

مقدمه پژوهشگاه

بسم الله الرحمن الرحيم

تعلیم و تربیت از جایگاه رفیعی در عرصه جهانی برخوردار است و در طول تاریخ جوامع مختلف به آموزش و پرورش نسل جوان و به ویژه خانواده‌ها به تربیت فرزندان پرداخته‌اند. سلطان و رعیت در هیچ زمانی از این موضوع غفلت نکرده و در تمام نقاط جهان به نوعی تعلیم و تربیت تا کنون استمرار یافته است. دین مقدس اسلام بیش از دیگر ادیان و جوامع مسلمان هم‌پای دیگر ملت‌ها به تربیت فرزند اهتمام ورزیده‌اند. قرآن کریم به عنوان برنامه زندگی مسلمانان توجه خاصی به تعلیم و تربیت داشته و آیات متعددی در این موضوع دلالت دارند. از مجموع آیات قرآن با جمع‌بندی و تجزیه و تحلیل آن‌ها می‌توان به یک نظام تربیتی دست یافت که تمام گستره حیات آدمی حتی قبل و بعد تولد را فرا می‌گیرد و رشد و شکوفایی همه ابعاد و جوی انسان مدنظر اسلام است. همان‌گونه که رسول خدا ﷺ از روزهای نخست بعثت با دعوت پنهان و آشکار مردم به اجرای نظام تربیتی اسلام پرداخت و تا آن‌جا که ممکن بود از عربهای جاهلی افراد برجسته‌ای مانند ابوذر و عمار و... ساخت. عمده تفاوت نظام تربیتی اسلام با نظامهای برخاسته از دیگر

مکاتب در جامعیت و تأکید بر تربیت روحی و معنوی انسان است که قرآن کریم و احادیث معصومین علیهم السلام ضمن توجه به پرورش همه‌جانبه‌متربی بر تقویت روحی و معنوی او نگاه ویژه دارند. چنان‌که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام در این مسیر فعالیت کردند و به لحاظ معنوی مردم را به بهترین وجه هدایت کردند.

امروزه با نظر به شرایط خاصی اجتماعی، سیاسی، اطلاعاتی و زیست محیطی تربیت نسل نوظخته از اهمیت بیشتری برخوردار است. چه این‌که عوامل آسیب‌زا به مراتب بیشتر از گذشته است، به‌نحوی که هر لحظه احتمال گمراهی و انحراف جوانان وجود دارد. مخصوصاً فضای مجازی با آن گستره و کاربرد سریع در جامعه، از هر طرف مردم را احاطه کرده است. تربیت و هدایت نسل جوان از جمله دغدغه‌های علما و رهبران دینی، مخصوصاً دغدغه جدی رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای مدظله‌العالی است که می‌بایست با تمام توان به اجرای آن پرداخت. پس از قرن‌ها غفلت و بی‌توجهی، نظام تربیتی اسلام به برکت انقلاب اسلامی با مقام معظم رهبری خردمندانه امام خمینی و خلف صالح ایشان امام خامنه‌ای دوباره به جریان افتاد و میلیون‌ها جوان جویای تربیت را از چشمه زلال اسلام ناب سیراب و به مسیر حق و عدالت رهنمون شده است. بیانات، سخنان، پیامها و دیگر آثار مکتوب و غیر مکتوب رهبر معظم انقلاب حاوی دستور العمل‌های مفید و مؤثر در حوزه تعلیم و تربیت است که با مطالعه آن‌ها به تنظیم نظام تربیتی از منظر ایشان پرداخت و بدین وسیله در آسیب‌زدای و هدایت جامعه و به‌ویژه نسل جوان تربیت‌پذیر یاری رساند.

جامعة المصطفی العالمیه از جمله نهادهای علمی - تربیتی بین‌المللی

در نظام جمهوری اسلامی است که در جهت توسعه فرهنگ اسلام و معارف اهل بیت علیهم السلام در سطح جهان فعالیت دارد و تلاش در جهت تربیت و هدایت انسان‌ها و مخصوصاً نسل جوان مسلمان را جزئی از رسالت خود می‌داند. تدوین کتب و نشر مقالات علمی به زبانهای رایج دنیا از جمله ابزاری است که در مراکز پژوهشی المصطفی در کشورهای مختلف انجام و در اختیار علاقمندان به اسلام و مکتب اهل بیت علیهم السلام قرار می‌گیرد. پژوهشگاه بین‌المللی به‌عنوان صف پژوهش المصطفی در این راستا اقدام به تدوین اثری با عنوان «نظام تربیتی از منظر مقام معظم رهبری» بر اساس اندیشه رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نمود. این اثر به قلم حجت‌الاسلام دکتر محمد احسانی در پژوهشکده علوم انسانی و گروه اخلاق و تربیت اسلامی، نگارش یافته است. بدین وسیله از ایشان و از کسانی که در سامان یافتن این اثر به نوعی نقش داشته‌اند، به‌ویژه حجت‌الاسلام دکتر علی همت بناری مدیر گروه علمی که زحمت نظارت و ارزیابی اثر را کشیده است و نکات سودمندی را ارائه داده تشکر و قدردانی می‌شود.

حسن رضایی

رئیس پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی علیهم السلام

پیشگفتار

تعلیم و تربیت در جهان امروز با چالشهای جدی مواجه است، هم در تئوری و تبیین فلسفه تربیت و هم در عمل کرد و اجرای فرایند تربیت. به این دلیل که نسل جوان برآمده از نهاد آموزش و پرورش اغلب به انحرافات رفتاری همانند پرخاشگری، رفتار ضد اخلاقی، انحرافات جنسی، اعتیاد و... گرفتارند که خانواده و جامعه هر دو به خاطر رفتارهای نابهنجار آنان در رنج و عذاب هستند. این چالشها برخی به تفکر تربیتی برنامه ریزان و کارشناسان تعلیم و تربیت بر می‌گردد و برخی به اجرای فرایند تربیت که هم ناشی از همان تفکر نادرست در آموزش و پرورش است. تفکر مادی‌گرایی انسان و جهان و حیات بشری در عمل تربیتی نیز تأثیر گذار است و متصدیان امور تربیت را بر آن می‌دارد تا برنامه مبتنی بر اندیشه مادی و حداکثر در جهت سودگرایی و جلب منافع مادی نیرو تربیت کنند و بدین وسیله به اهداف زود گذر دنیایی دست یابند.

در طرف مقابل تفکر درست به مبانی، اهداف و اصول تعلیم و تربیت که در جهان معاصر جز اندیشه ناب اسلام محمدی نمی‌تواند باشد، در رفع چالشهای آموزش و تربیتی کمک و در نتیجه محصول نهاد تربیت که تربیت

یافتگان آن نهاد هستند، نیز در فکر و عمل با نارسایی کمتری مواجه خواهند بود. تدوین نظام تربیتی بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری که در حقیقت ارائه دهنده الگوی مناسب آموزش و پرورش در جهان امروز و برآمده از محتوای دین مقدس اسلام است، در این زمینه کارساز می‌باشد. از این رو طرحی در این موضوع ارائه و بعد از طی مراحل تصویب و اجرا اینک به ثمر رسیده و به مخاطبان عرضه شده است. اجرا و تدوین این اثر پژوهشی با عنوان «نظام تربیت از منظر مقام معظم رهبری» در گروه اخلاق و تربیت اسلامی، پژوهشکده علوم انسانی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی، انجام گرفته است. این اثر حاوی چند فصل به ترتیب ذیل است: مقدمه شامل؛ مفاهیم و کلیات، فصل اول؛ مبانی تربیت؛ فصل دوم، اهداف تربیت؛ فصل سوم، اصول تربیت، فصل چهارم، روش‌های تربیت؛ فصل پنجم؛ عوامل تربیت و فصل ششم، ارکان تربیت می‌باشند. هرکدام از فصلها در همان موضوع خاص با پرداختن به ریز موضوعات مطالب مربوطه را بیان داشته است.

گازنده در پایان وظیفه خود می‌داند از همه کسانی که در تصویب، اجرا و تدوین این تحقیق بنده را یاری داده‌اند؛ مخصوصاً ریاست محترم سابق پژوهشگاه حجت‌الاسلام دکتر متقی و ریاست فعلی حجت‌الاسلام والمسلمین آقای رضایی، رئیس محترم پژوهشکده علوم انسانی حجت‌الاسلام دکتر بناری و دیگر همکاران که در ارزیابی اثر نکات ارزشمندی را ارائه داده‌اند، کمال سپاس و قدردانی نماید.

محمد احسانی

تایپستان ۱۳۹۹